(3) Marx József (2003): *A kétdimenziós ember.* Vince. 79.

Irodalom

Bazin, André (2002): *Mi a film?* Osiris.
Bíró Yvette (1988): *A hetedik művészet.* Osiris.
Bíró Yvette (1999): *Profán mitológia.* Osiris.
Marx József (2003): *A kétdimenziós ember.* Vince.
Kovács András Bálint (2002): *A film szerint a világ.* Palatinus.
Bresson, Robert (1988): *Feljegyzések a filmművészetről.* Osiris, .
Balassa Péter (2001): Zöngétlen tombolás. *Filmvilág*, 2.
Magyar Narancs-vita (2001): *MN*, 11–17.

Huszka Imre
középiskolai tanár,
Zichy Mihály Iparművészeti
Szakközépiskola, Kaposvár

Cigány gyermekek közösségeikről

A cigány/roma közösségre vonatkozó sztereotípiákra rendszerint a domináns társadalom tagjainál szoktak rákérdezni, és vajmi keveset tudunk arról, hogyan látják a közösség tagjai önmagukat, a „mi-csoportot", amellyel szemben a környező társadalom elutasítóan reagál. Vajon miért ragaszkodnak a cigány személyek közösségeikhez? Csak azért, mert oda születtek, családi kapcsolatok kötik össze őket? Csak azért, mert a többségi társadalom nem fogadja be őket? Van-e pozitív tartalma a mi-csoportnak, vagy csak a kirekesztés tereli egybe a megbélyegzett embereket? (1)

Az első általános iskolai cigány népismereti verseny írásbeli fordulójának résztvevői az ország 17 általános iskolájának összesen 140 tanulója, közülük 77 gyerek 5–6. osztályos, 63 pedig 7–8. osztályos. Az egyik feladat fogalmazás írása volt. A gyerekek választhattak: az 5–6. osztályosok a cigány, roma közösség jellemzése (40 kisdiák választotta ezt a témát) és egy irodalmi mű ismertetése között, a 7–8. osztályosok pedig egy hagyományos keresztelő leírása és a cigány közösség bemutatása között (az utóbbit 25-en választották). Egyelőre nem végeztünk összetett elemzést: kigyűjtöttük a jellemzőket, de nem vizsgáltuk a gyakoriságokat és a lehetséges összefüggéseket. A minta nem reprezentatív, és nem egészen véletlenszerű. Olyan gyerekek vállalkoztak a versenyre, akik tanulnak cigány népismeretet, akiket tanáraik felkészítettek a versenyre – bár nem a konkrét kérdésekre –, és olyan iskolákból, ahol egyáltalán tudomást szereztek arról, hogy idén cigány népismeretből is lesz tanulmányi verseny. A versenyt a szokásos módon, más tantárgyakhoz hasonlóan meghirdették, ám nyilván nem jutott el a lehetőség híre minden potenciális részt vevő iskolához. Így szociológiai értelemben nem korrekt a minta, s nem is vállalkozunk széles körűen érvényes következtetések levonására. Az elemzés inkább csak hírt ad arról, hogyan látják közösségeiket 11–14 éves roma gyerekek.

A fogalmazások között van néhány soros és egész oldalas is. Van egyszerű szavakkal megfogalmazott, és emelkedett, szinte költői is. Őszinte vallomások, miként az idézetekből látni fogjuk, mesterkéltség nélküli, átélt írások. Aligha feltételezhetjük, hogy tanári diktálásra készültek volna. Ez nemcsak a verseny korrektsége, a fogalmazások színessége, érzelmi töltete – de a dolgozatok megjelenése alapján is kizártnak tartható. Az idézésben megtartottam az eredeti mondatszerkezetet, de kijavítottam a helyesírási hibákat. Mondhatni, drámaian rossz a legtöbb gyerek írásképe és helyesírása!

A 11–12 éveseknek feltett kérdés a pozitív attitűdök előhívását célozta: „Miért

szeretem a cigányokat?" Ezt erősítette az a megjegyzés, hogy az „én is ehhez a közösséghez tartozom, csak egyike lehet az indokoknak". Azaz a feladat azt sugallta, hogy a megoldás pozitív értékelést kap, ha a versenyző szereti a cigányságot, és ha a közösséghez tartozónak vallja magát. Tudományosan nyilván vitatható, hogy bármely közösséget szeretni vagy nem szeretni ildomos vagy éppen helytelen volna. A kérdést azonban részint realisztikusnak gondoltuk a köznapi narratívák ismeretében, részint tudatos célunk volt az érzelmek mozgósítása, és a pozitív tartalmú sztereotípiák előhívása.

A 7–8. osztályosok feladata az volt, hogy írják vagy rajzolják le: „ha te készítenél filmet, plakátot vagy bármilyen ismertetést a cigányokról", miről szólna. A kérdés tartalmilag az előbbihez hasonló, azonban nem közvetlenül pozitív érzelmeket céloz meg. A rajzokat itt nem elemzem, csak a szöveges válaszokat mutatom be.

A teszt szerkesztésében – ha nem is deklaráltan – az a cél is felismerhető, hogy a pedagógusok gondolkozzanak el a cigány/roma közösség negatívumait hordozó sztereotípiákon, és szembesüljenek a „mi-csoport" pozitív képével is. Ugyanakkor méltatni kell a gyerekeket a versenyre felkészítő pedagógusok munkáját. Úgy hiszem, azokat a szakköröket, népismereti órákat, amelyeken a gyerekek részt vettek, a cigányság és roma tanítványaik iránti elkötelezettség és nyitottság jellemzi. Enélkül aligha kaphattunk volna a kérdésekre nyílt és őszinte válaszokat.

A kérdés 11–12 éves gyerekekhez szólt, akik számára eléggé természetesnek hat az, hogy miért szeret vagy nem szeret az ember egy csoportot. Talán meglepő lehet, hogy ezt az esszé-kérdést választók milyen árnyaltan, sokféle módon, de érzelem-gazdagon fejtették ki nézeteiket. A kérdés az identitást érintő, tehát jelentős mozgósító erejű területre vonatkozott, egyrészt ezzel magyarázható a kifejtés, illetve indoklás színessége, árnyaltsága. Emellett azt a tényezőt is figyelembe kell venni, hogy egy-két kivételtől eltekintve ezt az esszé-témát választók maguk a cigány, roma közösség tagjai, mégpedig etnikai hovatartozásukat vállaló tagjai – még ha gyerekek is. S ezekben a hagyományokat még valamenynyire is ápoló közösségekben a gyermek a közösség – majdnem – önálló tagja, részese, de legalábbis aktív hallgatója azoknak a beszélgetéseknek, amelyekben a közösség fontos dolgairól is szó esik. A „majdnem felnőtt" véleményei, attitűdjei, sztereotípiái a közösen formált vélemények és attitűdök hatására formálódnak.

Azok az attribútumok, amelyeket a fogalmazásokból gyűjtöttünk ki, alapvetően szemben állnak a társadalmunkban elterjedt cigány-képpel.

A közösség önképe

A felsorolt jellemzők között alig találunk olyat, amelyik legalább nagyjából megegyezne az előítélet-kutatások cigányképével. Vannak olyanok is, amelyek az idegenképben – értelemszerűen – negatív tartalommal jelentkeznek (például „összetartók"), és olyanok, amelyek semmilyen formában nem fogalmazódnak meg a sztereotípiák között (például „barátságosság, segítőkészség"), ismét csak természetszerűen, mivel az ilyen attribútumok személyes érintkezést feltételeznek. A „vicces", „vidám" jellemzőket nem szokták felsorolni az előítélet-kutatásokban, de ezekkel az attribútumokkal kapcsolatban élhetünk a gyanúval, hogy ellentettjei, a „mindenki bohóca" a századi cigányképben lelhetők fel.

A jellemzések gyakran a „magyarokkal", esetenként „gádzsókkal", „parasztokkal" szemben vagy az elterjedt negatív cigányképpel szemben fogalmazódnak meg: „mi" jobbak vagyunk, mint ők, vagy nem olyanok vagyunk, amilyennek mondanak minket. Még ahol szó szerint nem is szerepel ez a szembeállítás, ott is – látensen – gyakran benne van a fogalmazásokban. Megfogalmazható ez úgy is, hogy a közösség tagjai önmagukat jobbára kívülről látják, határozzák meg, azonban inkább az állandó készenlétet jelzi, az ellenségesnek érzékelt külvilággal való szembenállás késztetését – s aligha becsülhetjük túl

ennek a feszültségnek a jelenlétét a gyermekek (és a felnőttek) mindennapi magatartásában. A feszültség egyfajta bizonyítási kényszert jelent. Ráadásul nemcsak, sőt talán nem is elsősorban azt kell bizonyítani, hogy én érek annyit, mint más, hanem azt, hogy az egész közösségem – melynek egyenrangú tagja vagyok – nem alábbvaló más közösségeknél. Az ebből eredő teher hátrányt jelent a gyermek és a felnőtt számára is: csak ha a „teher alatt nő a pálma" népi bölcsességét tartjuk szem előtt, fogalmazhatunk úgy, hogy aki kibírja, az erősebb, tehetségesebb, eltökéltebb, szerencsésebb másoknál. Hangsúlyozom, hogy a szembeállítás nem ellenségképet jelent, hiányzik belőle minden agresszivitás, gyűlölködés, inkább a védekezés, az előítéletek elhárítása jellemzi. Ahogy *Kovalcsik* (1998, 2000) fogalmaz: „a külvilág értékítéletének éppen az ellentéte jellemző rájuk".

Két fontosnak látszó tényezőt emelek ki a részletesebb bemutatás előtt. Az egyik a beszélgetés fontossága („megbeszéljük", „viccelődünk", „tréfálkozunk", a közösségben mesélnek, „az utcán hangosan beszélnek" stb.). Talán nem tévedek, ha ezt a verbális kultúra dominanciájával hozom összefüggésbe, amelynek jelentőségére például *Réger Zita* hívta fel a figyelmet (1990). A másik a „tisztelet" gyakori említése, amit szintén kulturális jellemzőnek lehet tekinteni. A tisztelet (romani nyelven „patyív") alapvető jelentőségéről minden cigánysággal kapcsolatos néprajzi munkában szó esik. Magyar nyelvű nem cigány narratívákban a „tisztelet" szónak ünnepélyes csengése van, retorikai fordulatként inkább csak kiemelkedő ügyekkel kapcsolatban fordul elő. Itt a mások iránti tisztelet – a gyerekek iránti tisztelet is! – a közösség egyik legfontosabb attribútuma.

A negatívumként említett tulajdonságok között a hangosság, a verekedés és a „mulatós nép" attribútumok szerepelnek. A 7–8. osztályosok több negatívumot említettek, többször visszatér a veszekedés, verekedés kifogásolása, s itt találkozunk egyértelműen negatív cigány cigány-képpel is.

A cigányságnak tulajdonított attribútumok

Pozitívumként említett attribútumok

Érzelmi jellemzők
– barátságos, kedves
– családszerető
– érzelemgazdag
– gyermekszerető
– kedves
– vicces
– vidám

Morális jellemzők
– dolgos
– erős akaratú
– igazságos
– megbízható
– nem becsapható
– őszinte
– összetartó
– rendes
– segítőkész
– szabálytisztelő
– szorgalmas
– tiszta
– tiszteli az embereket

Intellektuális jellemzők
– tehetséges
– tanulékony
– alkalmazkodó

Negatívumként említett attribútumok
– „mulatós nép"
– hamar verekszik
– hangosan beszél az utcán
– „mindig a nehezebb utat választja"
– veszekedős
– munkakerülő (férfiak)
– iszákos (férfiak)
– kapzsi, mindent magának akar
– babonás

Szociális kapcsolatok

Az érzelmekre vonatkozó jellemzők a leggyakoribbak, minden fogalmazásban hangsúlyosan előfordul egyikük vagy má-

sikuk. A „barátságos" attribútum gyakran direkt módon a magyarokkal szemben fogalmazódik meg.

„Lehet velük beszélgetni, és barátságosabbak, mint a magyarok. A magyarokkal nem lehet beszélni, de a cigányokkal egy szóra jutok, meg a magyarok nem barátságosak" (lány, Pécs)

„Azért, mert kedvesek! Mert ha elmegyünk egy cigány családba, akkor rend van, és ahogy mondtam, kedvesek. Viccesek, valamelyikük aranyos, barátiasak, és hogyha valami olyat mondasz, ami másnak nem tetszik, az röhög rajta. Vagyis nem sértődnek meg." (fiú, Gyulaj)

„Olyan iskolába járok, ahová nagyon sok cigány gyerek jár. Ezért az iskolában közösséget alkotunk. Mivel mind jól ismeri a másikat, ezért könnyen kötünk barátságot. A cigány segíti egymást, ezért az iskolában bárkihez fordulhatok, ha problémám van." (lány, Nyíregyháza)

Kiemelkedő attribútum a családi összetartás, a gyermekek és az öregek szeretete, tisztelete – olyan vonások, amelyeket a többségi társadalom is elismer, sőt esetenként pozitívan értékel. Gondolhatnánk, általános jellemző, hogy a 11–12 éves gyermeknek szüksége van a családra, a prepubertás korban még nem lázad a szülők ellen, és így tovább. De itt nemcsak erről van szó. A fenti fogalmakkal kapcsolatban soha nincsen megnevezve az anya vagy az apa, a testvér vagy nagyszülő. Rokonok vannak, „család", benne gyerekek és öregek is – a közösség.

„Nagyon szeretek elmenni a rokonokhoz estézni. Nagyon szeretem a rokonaimat" (lány, Nyírkáta)

„Azért szeretem a cigányokat, mert összetartók, nagyon szeretik a gyerekeket és az embereket." (lány, Debrecen)

„Tisztelik a gyerekeket, az öregeket és minden jó embert, aki őket szereti." (lány, Debrecen)

„A cigányok jó szokása: megbecsülik az asszonyokat, gyereket szereti, a családját szereti." (fiú, Debrecen)

„Azért szeretem a cigányokat, mert tisztelik az öregeket. És ha valakijük meghal, akkor azt 3 éjjel , 3 nap virrasztalják. Szeretik a gyerekeiket." (fiú, Pécs)

„A leginkább azt szeretem, mikor egy-egy ünnep alkalmából összegyűlnek, és a régi szokásoknak megfelelően a tágabb nagy család együtt ünnepel" (lány, Nagyrábé)

„Én éppen ezt szeretem a cigányokban, hogy őszintébbek vagyunk a gádzsónál, ha örülünk vagy bánatosak vagyunk, azt nem fojtjuk magunkba, megosztjuk egymással. Azt hiszem, mi összetartóbbak vagyunk például a magyaroknál, és jobban tiszteljük az öregeket is. A cigányoknál nem szokás, hogy az öregek otthonába küldjék az időseket, hanem gondoskodnak róluk és segítik őket." (fiú, Nagyrábé)

A munka

Az identitás – a mi-csoport képe – tudomásom szerint eddig ismeretlen dimenzióját mutatják fel azok az itt morálisként besorolt attribútumok, amelyek a közösség valódi polgári magatartását rajzolják ki: dolgos, szorgalmas, erős akaratú, megbízható, őszinte, szabály-tisztelő csoportét. Nem vettük észre, hogy a cigány közösség – belülről szemlélve – olyan *Max Weber*-i tulajdonságokkal rendelkezhet, amelyeket valamennyi állampolgár számára akár normaként írhatnánk elő?

De gondoljunk csak bele! A család küzdelmét látva a napi betevőért, e küzdelemben részt kapva hiteles a kép a szorgalmas, a legrosszabb, mindenki által megvetett munkát is elvállaló, öntudatos – nem becsapható! –, a szabályokat tisztelő cigány emberről. Ebből a szempontból igen kevéssé ismerjük ma a cigányságot. Jogos a médiát érintő szemrehányás, amit a gyerekek is megfogalmaznak: csak a legelesettebb, önmagukért nem küzdő cigányokat mutatják be, s nem az ő családjaikat!

„A falunkban több a cigány, mint a magyar, de ez így jó. A cigányok is tudják azt, amit a másik emberek. Mindenhol ott vannak, amikor szükségünk van rájuk, minden munkát elvállalnak, bármit. Ha valamit rendez a falu, ugyanúgy ott vannak" (lány, Gyulaj)

„A cigányokban szeretem azt, hogy sohasem adják fel a reményt, és mindent ki mernek mondani. Nagyon tetszik bennük az, hogyha ők akarnak valamit, bármi áron is, de elérik. Az a baj, hogy sokan a bőrük színe alapján ítélik meg az embert. A cigányoknak nagyon nagy akarat-

erejük van, ami bajban és sikerben a leghűségesebb segítőjükké vált." (lány, Taktakenéz)

„Azért szeretem, mert igazságosabbak, mint a parasztok." (fiú, Debrecen)

„A tévében leginkább az a jellemző, hogy nagyon szegény, elkeseredett romákat filmesítenek meg. Ezt igazságtalannak tartom. Szerintem nagyon sok cigány dolgozik, sőt igényesebben és tisztábban járunk iskolába sok magyar gyereknél" (lány, Nagyrábé)

„Befogadják az embereket. Harcolnak a hazájukért. Nem irigyek egymásra. Igazat mondanak. Betartják a szabályokat." (lány, Pécs)

„Sok jó munkát végeznek el, és nagyon szeretnek dolgozni" (fiú, Karcag)

„Ha nagy leszek, dolgozni szeretnék. Két gyereket és egy cigány szép feleséget. Egészen biztos, hogy majd segítem a szüleimet. Majd úgy nevelem a gyermekeimet, mint a szüleim." (fiú, Tiszacsege)

„A cigányok szeretnek dolgozni, libát tépni, szeretnek zenét hallgatni, táncolni." (lány, Tiszacsege)

„Ők igen hajlamosak a munkára és tudnak dolgozni. Van olyan hely, ahol még nagyon régiesek (de nagyon ritka). Hogyan és miből gazdálkodnak? Ugyanis sok jószágot tartanak a cigányok" (fiú, Gyulaj)

A felsőbb évesek dolgozataiban a munka, a munka fontossága központi szerepet játszik. Funkciója a napi megélhetés biztosítása és a gyerekek ellátása. Az alábbi részletekben látjuk, hogy a gyerek – a szakirodalomból ismert modell szerint, például *Stewart* (1994) és *Forray – Hegedűs* (2003) – fontos különbséget lát a nők és a férfiak között,

„És az asszonyok mindennapi munkájukról, szolgáltatásukról, a mindennapit beszerezni valójukról, tevékenységükről (írnék). Az asszonyok mindig kitaláltak valamit, hogy minden nap megéljenek. Ilyen tevékenység volt például a jóslás, alkalmi munkák stb. A mindennapi betevőről az asszony gondoskodott. (A férfiakkal szemben)" (fiú, Gyulaj)

Hasonló, de még élesebb megfogalmazást találunk az ország másik felén élő gyereknél is. Itt a rendes, dolgos cigány család képével szemben jeleníti meg a munkátalant. Talán a túl szigorú bemutatást enyhítendő, hozzáteszi: „Természetesen ez magyar családoknál is így van".

„Van család, ahol az ember nem dolgozik, és az asszonyt küldi dolgozni. És amit az asszony keres, az ember elveszi és megissza és legépezi (sic!), és a gyerekeknek nincs mit enni." (lány, Nyírkáta)

Az esszék között egyetlen van, amely egyértelműen negatív, ám keserűséggel áthatott képet rajzol a romákról. A szövegben a „munkanélküliség" szót kettős jelentésűnek vélem. Egyfelől a hivatalos „nem foglalkoztatott" jelentést tartalmazza, másfelől a „munkátlanságot". A korábbiakban láttuk, hogy a munka a gyerekek leírásában korántsem azonos a hivatalos foglalkoztatással, hanem fáradságos, pénzkereső tevékenységet jelent. Az alábbi leírás keserűsége azt a benyomást kelti, hogy a saját családról szól, a bemutatott emberek – inkább a férfiakról, de a nőkről is szó van – nem törekednek önmagukról és a gyerekekről gondoskodni. Egyetlen mentő körülmény, hogy a férfiaknak nehéz „nem az ő fajtájukba" tartozó – nem cigány – közösségbe kerülni. Érdemes kiemelni és megismételni, hogy ilyen családképet a 140 tanuló közül csak egyetlen gyereknél találunk. Ez véleményem szerint azt is jelzi, hogy a „nagyon szegény, elkeseredett" családokból – ahogyan az egyik idézett írásban olvashattuk – nemigen kerülnek a gyerekek olyan helyzetbe, hogy tanulmányi versenyben indulhassanak.

„A cigányok munkanélküliségét venném filmre. A nők otthon ülnek, háztartási munkát végeznek. A szomszédba átmennek, pletykálnak, nem az otthoni munkával foglalkoznak. A férfiak üzletelnek, vagy lopják a napot, heverésznek és nem azzal foglalkoznak, hogy a gyereknek tudjanak venni ennivalót. Nekik mindegy, hogy dolog van, vagy sem. Igaz elég nehéz nekik olyan közösségbe kerülni, akik nem az ő fajtájukból származnak. Szeretik a kocsmát, a haverok ott felszabadultnak érzik magukat. Szeretnek este muzsikálni, táncolni, inni. Ünnepelni nagyon szeretnek, sok rokon társaságában" (lány, Nyíregyháza)

Az intellektuális jellemzők közül leggyakoribb a zene, a tánc, a mese, sőt a

szépirodalom területén mutatott tehetség említése – de erről részletesebben más összefüggésben lesz szó. Az alkalmazkodást a cigány nép történetével összefüggésben említik.

Negatív attribútumok igen ritkán fordulnak elő. A saját közösség bírálata nem volt tárgya a fogalmazásnak, s nem is várható, hogy a gyerekek bírálattal illessék csoportjukat. Ennek ismét csak nem is az életkori összefüggését hangsúlyozom, hanem a többségi környezet előítéleteivel való tudatos szembehelyezkedést. A „hangosan beszél az utcán" olyan szövegkörnyezetben fordul elő, amelyben a gyerek a magyarok türelmetlenségének tulajdonítja, hogy ítéleteikben ez az apróság súlyosan esik latba. A „mindig a nehezebb utat választják" kitétel nehezebben értelmezhető: írója valószínűleg arra utalt, hogy nehezebben élnek, többet küzdenek ugyanazokért a célokért, mint mások. Ez persze nem föltétlenül negatívum, inkább a szövegkörnyezet sugallja az értelmezést. A felsőbb évfolyamba járóknál – mint a fenti idézetekből kitűnik – gyakrabban fordulnak elő bíráló elemek.

„Az én fajtám"

A „miért szeretem" kérdésre feleletet jelentenek már a fent bemutatott jellemzők is. Mégis külön vizsgáljuk meg a közösséghez való tartozást, mint a szeretet magától értetődő okát. A közelmúlt szakirodalmában (vö. *Ladányi – Szelényi*, 1997; *Havas – Kemény – Kertesi*, 1998) vitatott kérdésre – „ki a cigány?" – a gyerekeknél magától értetődik a válasz. Valamennyi versenyző, aki ezt a feladatot választotta, leírja etnikai hovatartozását: mindössze négyen vannak, akik nem cigányokként határozták meg önmagukat. Néhányan szükségesnek látták közölni, hogy „félcigányok", sőt az a kifejezés is előfordult, hogy „korcsok". Az utóbbi önbesorolás a magyar nyelvben egyértelműen negatív konnotációjú, e fogalmazásban azonban egyszerű tényközlést jelent, és nem zavarja a beszélőt (írót) kötődéseinek leírásában, azaz nem látszik a bizonyítás kényszere sem.

A kérdés megfogalmazásában két okból nem kínáltuk fel a gyerekeknek a „roma" elnevezést. Az egyik ok a verseny, a műveltségi terület elnevezése (cigány – és nem roma – népismeret), a másik pedig az, hogy számítottunk olyan csoportokból származó gyerekek részvételére, akik önmagukat nem románnak, hanem cigánynak sorolják be (beások, magyarcigányok). A saját csoport elnevezésére a „közösség" kifejezést használtuk mint értéksemleges, s az újabb narratívákban szakszerűnek számító meghatározást.

A fogalmazásokban a „roma" öndefiníció ritkán fordul elő – olyan esetekben, amikor a gyerek roma (oláhcigány) közösséghez tartozónak tartja magát, ugyanígy néhányan a „beás" elnevezést alkalmazzák önmagukra és közösségükre. A „cigány" szó azonban mindegyik gyerek fogalmazásában megjelenik, a roma vagy a beás szinonimájaként is. A gyerekek tehát elfogadták a „cigány" kifejezést –, ám a „közösség" szót gyakran másokkal helyettesítették. Ezek a következők:

„az én fajtám",
„az én nemzetem",
„az én népem",
és egyszerűen a „cigányok".

Legjellegzetesebb (bár nem gyakori) az „én fajtám" kifejezés. Ennek előfordulása azért meglepő, mert – bár tudományos szempontból a cigány/roma közösség valóban jelölhető így is – a közbeszédben ezt a kifejezést nem használjuk. Amennyiben mégis, akár a cigányság, akár más csoportok megjelölésére, akkor ennek negatív tartalma van. A cigány gyermekeknél viszont ez a kifejezés a szoros érzelmi kötődés egyik alapjaként jelenik meg, ami a vérségi kötelék fontosságát emeli ki. Mint már szó volt róla, nem a nukleáris család a vonatkoztatási csoport, hanem a közösség, a rokonság, a nagycsalád – bármit foglaljanak is magukba ezek a kifejezések. Úgy tűnik, hogy a „cigány" kifejezés elfogadása a vérségi kötődést az alcsoportokon kívülre is kiterjeszti, hiszen a roma vagy beás gyerek cigányként is definiálja önmagát.

„Én azért szeretem az én fajtámat, mert jól tudunk zenélni. Meg azért mert összetartunk, mert gondoskodnak rólam.” (fiú, Nyíregyháza)

„Azért szeretem a cigányokat, mert én is közéjük tartozom. És minden ember a saját népét szereti” (fiú, Debrecen)

„A cigány nemzet nekem egy nagyon szép nemzet. Nemcsak azért, mert én is cigány családból származom, hanem azért is, mert becsülöm őket.” (lány, Taktakenéz)

„Szerintem minden embernek meg kell ismernie a származását, eredetét, és büszkének kell lenni rá. Elsősorban azért szeretem a cigányokat, mert én is roma vagyok, oláh cigány, azon belül lovári nyelvet beszélem.” (fiú, Nagyrábé)

„Én egy cigány gyerek vagyok! A népemet nagyon szeretem és tisztelem” (fiú, Tiszacsege)

„Én egy cigány gyerek vagyok, nagyon szeretem a fajtámat” (fiú, Tiszacsege)

„Én szeretek a cigányok között lenni, mert hiszen az az én népem és fajtám.” (lány, Tiszacsege)

„Az én anyukám cigány és az anyukám családja is az, de az apukám magyar. Ebből is következik, hogy én mind a két fajhoz tartozom, korcs vagyok, de cigánynak vallom magam (lány, Tiszacsege)

Egy hosszabb részletet nemcsak a fentiek illusztrálásaként emelek ki, hanem mert szép, szigorú gyermeki logikával ível át a személyestől a csoporton át a politikai nemzetig, a „nagypolitikáig”.

„Szeretem a cigányokat azért, mert az én fajtám, mert ha csak magyarok lennének, az nem lenne jó. És nem lennének Magyarországon 10 millióan. Meg azért is, mert ha ők nem lennének, akkor nem lenne Magyarország. Az én anyukám is beás, és ha ő nem lenne, én se lennék Magyarországon.” (lány, Pécs)

Az eddigi idézetekben már gyakran előfordultak a „másik” közösségre, a nem cigányokra alkalmazott kifejezések. Erre nem kínáltunk fel definíciót a kérdés megfogalmazása során, így a gyerekek maguk – csoportjaik, közösségeik – szóhasználatát alkalmazták. Valószínűnek tartjuk, hogy nemcsak általában a szokásos fordulattal éltek, hanem törekedtek udvariasan, illedelmesen fogalmazni. Ez a kifejezés a „magyar”. Mint a legutóbbi részletben pontosan látni lehet, a „cigány”, a „beás” , a „roma” egyúttal természetesen tagja Magyarország népének, így magyar is. Mégis önmagukat többnyire a „magyarokkal” szemben határozzák meg cigányként, romaként, beásként. Előfordul még a „másik ember”, a „gádzsó” és nagyon ritkán a „paraszt” elnevezés is, de ezek használata sokkal ritkább – különösen az utóbbié –, mint a közösségen belül. Ennek nyilvánvaló oka a tanulmányi verseny, a dolgozat kivételes, ünnepi jellege, és a célzott közeg nem cigány összetétele, így az írásbeliség nyilván eltér a köznapi szóbeliségtől. Ez különösen érvényes abban a tekintetben, hogy törekednek olyan kifejezéseket használni, amelyek véleményük szerint nem sértik tanáraikat és a többségi társadalmat.

Nem tudok olyan gyűjtésről, amely a cigány közösségeken belüli, a nemcigányokra utaló szóhasználatra irányulna, saját megfigyeléseink szerint (*Forray – Hegedűs*, 1998) negatív konnotációval előfordul a „zsidó” (városi nem-cigány, nem-paraszt), „fehér”, „hipós” is. Érdemes lenne több figyelmet szentelni erre a területre, nem csupán nyelvészeti, hanem szociálpszichológiai, csoportdinamikai szempontból is. Annál is inkább, mivel – miként itt is kiderül – a „másik”, a vonatkoztatási csoport még az általában megfigyeltnél is jelentősebb szerepet játszik egy kisebbségi csoport identitásában.

A „magyarok” és a cigányok közötti kapcsolatot kamaszlányok által írott-rajzolt szerelmi történetek jelenítik meg plasztikusan. Mindkettőben az eltérő etnikumú fiatalok szerelmét, a család ellenállását és végül a boldog egymásra találást írják-rajzolják le.

Néhány fogalmazásban – éppen a munkával kapcsolatban – a cigányságot érő diszkriminációra is van konkrét utalás. Természetesen ezeket inkább a nagyobbaknál, a 7–8. osztályosoknál találjuk.

„Leírnám az újságban, hogy a cigányokat miért becsülik le mások. Milyen bajaik vannak a romáknak. Képeket tennék bele a romák házáról, munkájukról. Azt is leírnám benne egy táblázat

félében, hogy a cigányok mennyi pénzt kapnak a magyarokhoz képest, ugyanazért a munkáért." (lány, Pécs)

„Megkérdezném azt is, hogy el tudott-e helyezkedni. Ezt azért kérdezném meg, mert van egy pár olyan vállalkozó vagy vállalat, akik a bőrszínük alapján illetve a fajtájuk miatt nem veszik fel a cigányokat, hiába van akármilyen végzettségük." (fiú, Pécs)

A közösséghez tartozás egyszerű vallomása – mint az érzelmi kötődés oka – gyakran társul erősítő pozitív tartalmakkal. Ilyen a büszkeség („büszke vagyok, hogy cigány vagyok"), illetve ennek kisebb érzelmi töltetű kifejezése, a „nem szégyellem". Néha előfordul így is: „Nem szégyellem, sőt büszke vagyok!") Ide sorolhatunk olyan állásfoglalásokat is, mint hogy „jó cigánynak lenni". Semlegesebb a „sors" vagy „Isten akarata", mint hivatkozási alap, amely e közösségbe tartozóvá tette az illetőt, és amelybe egyszerűen beletörődik.

Komplex – vérségi és szociális – és meghatóan költői kifejezését találjuk az összetartozásnak az egyik kislány fogalmazásában:

„Én a cigányokat azért szeretem, mert olyanok, mint én, és a bőrük színe is olyan, mint az enyém. A viselkedésük és a sírásuk, a nevetésük és az örömük egyforma, mint az enyém. A cigányokat nagyon tisztelem, mert szeretem őket." (lány, Gyulaj)

Kultúra, hagyományok

A csoporthoz, a közösséghez való vérségi alapú kötődés mellett a kulturális értékeknek, hagyományoknak széles spektrumával találkozunk, amelyekre ráépülnek az érzelmek és a szoros szociális kapcsolatok.

Ezek között kap szerepet a nyelv, nyelvhasználat. Az egyik, nem cigány etnikumú tanuló azért szereti a cigányokat, mert „érdekesen beszélnek". A nyelvhez való érzelemteli kapcsolatot mind a beás, mind a lovári nyelvű gyerekek között is találunk.

„Nagyon szeretem a rokonaimat. És nagyon szeretem, ha a cigányul beszélnek" (lány, Pécs)

„Még a nyelvünk szépségével szeretnék megismerkedni, mert egy nemzet a nyelve nélkül halott nemzet." (fiú, Békés)

„Én azért szeretem a cigányokat, mert én is az vagyok. Az igaz, hogy van magyar barátom is, de a cigány fajtámat és előttük nem szégyellem, azért mert én megtanultam az ő nyelvüket és kultúrájukat. Közben ismerkedem a cigány szokásokkal és nyelvvel." (fiú, Tiszacsege)

A nyelv lehet a határokon átívelő testvériség – vérségi kapcsolatok! – alapja is.

„Azért is jó cigánynak lenni, mert Európában más országokban is meg tudjuk értetni magunkat. Olyan mintha más országok cigányságával testvérek lennénk." (lány, Nagyrábé)

A nyelvhasználat pedig a kulturális hagyományok része. Egyik dolgozatból plasztikusan rajzolódik ki a nyelvhasználat ősi szépsége.

„A leginkább azt szeretem, mikor egy-egy ünnep alkalmából összegyűlnek, és a régi szokásoknak megfelelően a tágabb nagy család együtt ünnepel. Szeretem, hogy engedelmet kérnek ilyenkor a megszólalásra is, használják az ősi, régi szófordulatokat". (fiú, Nyíregyháza)

A hagyományok megtartása, gyakorlása nagy érték és egyike a közösséget összetartó kötelékeknek. Ezzel már a 11–12 éves gyerekek is tisztában vannak, büszkék hagyományaikra, büszkék arra, hogy családjuk, közösségük megtartotta és ápolja ezeket. A nem cigányok is elismeréssel és némi irigységgel írnak a cigány hagyományokról. A „tágabb nagy család" összetartozását reprezentálják és erősítik a virrasztalások, a keresztelők, lakodalmak, és általában az ünnepek („mulatságok" –, ahogyan *M. Stewart*, 1994 tanulmányában szereplő romák mondják). Az együttlétek teremtenek alkalmat a közös zenélésre, éneklésre, táncolásra, viccelődésre, történetek és mesék elmondására, meghallgatására. Ezért van az, hogy minden részletesebb fogalmazás kitér a hagyományos együttlétekre, amikor a gyerek közösségéhez való kötődését magyarázza, indokolja, vagy a külvilág számára be szeretné azt mutatni.

Kivételesen egy rövid fogalmazást egészében idézek, amelynek írója a cigány hagyományokról szerzett ismereteiről is igyekszik beszámolni, talán kicsit stréberként is túlteljesítve a feladatot.

„Én azért szeretem a cigányokat, mert magam is az vagyok. De nemcsak ezért, hanem szeretem a zenéjüket, hagyományaikat. A magyarok azt hiszik, hogy a cigányoknak semmi „kultúrájuk" nincs.
A hagyományok közül legjobban a tavaszsürgető szokás és a tavaszünnep „fogott" meg leginkább. Mikor az öreg cigányok kimennek a sátrak elé és sarkuk alá teszik a cseréppipáikat és mondják: Eltörjük a pipácskát, csináljuk a tavaszkát.
Vagy amikor a tavaszünnepet ünneplik. A lányokat „megkoronázzák" a fiúk, gólyahírből készült koszorúval, hogy eldöntsék, ki a legszebb, ki lesz a tavasztündér.
Ezenkívül még sok hagyomány van, ilyen például a gyászmegszakítás, vagy a halott tisztelet, keresztelő, stb.
Ugyanúgy tetszenek a hagyományos mesterségek, teknővájás, szegkovács, kosárfonó stb. A mesterségeket a fiúk eltanulják apjuktól, és ha már itt tartok, hadd említsem meg a gyermekek játékait. A kisfiúknál a kacsázás, a huva, huva, medve, medve, bolond medve, bovazás, a kislányoknál a „főzés", konuvancás, labdázás és babázás.
És ne felejtsem ki a zenét. Oda vagyok érte, táncolni is tudok. Voltam egy hetes táborban, ahol cigány táncot tanultunk. Lenyűgözve néztem, ahogy táncoltak, és a hagyományok szerint nem is értek egymáshoz. A férfi mintha támadna, a nő meg védekezik.
Én szeretem a cigányokat és nem is tagadom, hogy az vagyok. Rengeteg sok hagyomány van. A cigány kultúráról szeretek tanulni, sok információt beszerezni. Remélem azt, hogy a cigányok a jövőben jobb módba kerülnek, de ez a cigányoktól is függ" (fiú, Gyulaj)

A hagyományok között sorolják fel néhányan azokat a tudásokat, ismereteket, foglalkozásokat, amelyeket közösségeik felhalmoztak. A fenti leírásban bőven találkozunk ilyenekkel. Mások felsorolják a gyógynövények és a gyógyítás ismeretét (egyik gyerek szerint a közösség asszonyai 200 gyógynövényt ismernek!), kiemelik az állatok szeretetét és ismeretét, különösen a lovakét: „senki sem ért úgy a lovak nyelvén, mint a romák" – írja egyikük. Ezeket a tudásokat szeretnék néhányan bemutatni az ország egészének, sőt az EU-nak is, filmeken, könyvekben. A felmutatandó teljesítmények között kiemelik a zenét, táncot és a mesemondást is.

A büszkén vállalt hagyományok közé tartozhat a vallás is. „Szeretik az Istent, és imádkoznak hozzá. Elmennek szent helyekre a Szűz Anyához." – írja egy pécsi gyerek.

A gyermek szerepét, a családban elfoglalt helyét a nem cigány családokban szokatlan megfogalmazások („tisztelik a gyermekeket") mellett egy rendkívül érdekes és szokatlan megjegyzéssel mutatom be.

„Legeslegjobban azt szeretem bennük, hogy 100%-ból 90% kicsike, olyan, mintha egy kisgyerekkel beszélek, aztán mégis egy 20–30 év körülivel (lány, Gyulaj)

Úgy vélem, hogy nem a testmagasságra vagy általában a fizikai jellemzőkre utal a kislány, hanem olyan szociális interakciókra, amelyek során nincs különbség a gyermek és felnőtt között. Az életkor és függőségek szerint rendezett hierarchikus szociális struktúrák – amilyen az iskola is – elsajátításához az egyenrangúságra szocializált gyereknek nyilván újabb tanulásra van szüksége.

A finom ételek, az otthon konyhája minden ember számára fontos kötelék a szülői házhoz. A cigány tanulóknál ez gyakran az identitás és a hovatartozás büszke vállalásának forrása. A közös étkezés fontos eleme az ünnepeknek, ‚A legfinomabb cigány ételek' (*Csemer – Korpádi – Patyi,* 2003) című könyv is erről tanúskodik. Tudományosan igazolható-e speciális cigány konyha létezése, vagy sem, gyerekek és felnőttek egyetértenek abban, hogy a cigányok sajátosan jól főznek-sütnek – cigányok, beások, romák egyaránt.

„Mivel én is cigány vagyok, sok beás családot ismerek. Finomat étkeznek, főznek, jó kenyeret sütnek" (lány, Pécs)

Bármi legyen is az ünnep alkalma – erről nem írnak a gyerekek –, lényeges az evés mellett együttlét, beszélgetés, zene, tánc és vidámság. A tréfálkozás a cigány, roma együttlétek sajátossága. A nem cigány társaságban a viccmesélés rutinja nagyon is jellemző, cigány közösségben az eredetiséggel, a tréfálkozással igyekszik a társaság középpontjába kerülni mindenki. A társasági stílus egyfajta szociális nyomásra alakul (hasonlítható talán a „keep smiling" stílusához), és azt a benyomást kelti a kivülál-

lóban és a gyermeki résztvevőben, hogy „a cigányok” mindig jókedvűek.

„Ami a dalban van ...”

A zene, a dal fontossága – ahogy *Kovalcsik* (1996, 2000) mély elemzése és a címben részben idézett találó megfogalmazása érzékelteti – a verseny szinte minden résztvevőjére érvényes, függetlenül attól, melyik cigány, roma alcsoport tagjai. A zene, a dal a közösség szoros érzelmi kötődésének egyik legfontosabb szála, az etnikai identitás büszke vállalásának egyik megalapozója.

Van, aki az ünnepek kedves elemeként sorolja fel a közös zenélést, éneklést, táncot. Mások felsorolják azokat a hírességeket, akikre büszkék, akiket szívesen bemutatnának az ország, sőt egész Európa népének. Egyesek hosszan sorolják a hírességeket a 100 Tagú Cigányzenekartól Bódi Gusztin át a Kalyi Jagig, Ando Dromig. Van, aki családjának zenészcsoportjára büszke („Uzse ile”)

Nehéz választani, melyik érzelem-gazdag megfogalmazásból idézzek a fentiek illusztrálására.

„Akkor érzem igazán, hogy jó cigánynak lenni, amikor meghallom a tévében vagy a rádióban a zenét. Olyankor valami megmozdul bennem, egy gádzsó ezt nehezen értheti meg.” (fiú, Nagyrábé)

„Értettem a szívemben lobogó tüzet, és az egyre gyakrabban feltörő mély érzéseket a zene hallatán, s ha valaki bántotta a cigányokat.” (lány, Békés)

„Én cigánynak születtem és nagyon szeretek cigányok között lenni. Papám mesél, hogy milyen volt régen és milyen volt a szokás, ünnepekkor összegyűlünk, együtt énekelünk, táncolunk, házról házra járunk és felköszöntjük a rokonainkat, a testvérünket” (fiú, Debrecen)

A dallal szinte egyenértékű – de érdekes módon nem a mutogatni való büszkeség forrása a tánc is. „Cigányul táncolunk” – fogalmaz az egyik gyerek. „Énekelünk, táncolunk, mesélünk, mulatunk” – a nagyra értékelt közösségi alkalmak fontos tevékenységei, az összetartozás átélhető és átélt boldogító eseményei.

Összegzés

A cigány népismereti tanulmányi verseny adta a lehetőséget a fenti elemzésre. Az elemzésben nem tudtam egyelőre a teljes anyagot feldolgozni. Arra törekedtem, hogy azokat az elemeket mutassam be, amelyek a gyerekek szabad fogalmazásaiban a cigány közösség attribútumait reprezentálják.

Úgy vélem, a cigány közösség így kirajzolódó önképe alapvetően ellentétes a társadalomban elterjedt roma-képpel, legyen az akár rokonszenvező is. A hasonló, ennél célirányosabb és alaposabb elemzések elvégzése mind tudományos szempontból, mind pedig a szakpolitikák kiformálása szempontjából fontos lehet.

Hangsúlyozom, hogy a gyerekeknél – bár talán az „átlagosnál” erősebb identitású mintát elemeztem – szó sincsen az asszimiláció szándékáról, a nyomtalan beolvadás iránti vágyról. Ellenkezőleg, a közösség iránti őszinte, mély elkötelezettség, érzelmi kötődés fejeződik ki a sokszor gyermekes megfogalmazásokban.

Végezetül, az utóbbi megállapítás illusztrálásának szándékával és az elemzést végző alig leplezett rokonszenvének bemutatására idézem egy nyírkátai kisfiú vallomását:

„Azért szeretek cigány lenni, mert sok olyat csinálok, amit a magyar nem.
Azért szeretek cigány lenni, mert sokat táncolok.
Azért szeretek cigány lenni, mert szeretek énekelni
Azért szeretek cigány lenni, mert azt csinálok, amit akarok
Azért szeretek cigány lenni, mert jókedvűek
És hozzáteszem, hogy szeretem a cigányokat”

Jegyzet

(1) Az Országos Közoktatási Intézet Nemzetiségi Koordinációs Irodája Fábiánné Orosz Ibolya vezetésével, személyes elkötelezettségén alapuló munkájával megszervezte az Országos Általános Iskolai Tanulmányi Versenyt a cigány népismeret területén, amelyet az Oktatási Minisztérium támogatott. Ez a verseny azért egyedi és elsődleges, mert első ízben biztosított egyenrangú feltételeket a cigány népismeretet, cigány nyelveket tanuló diákoknak az ország egész területén a hagyományos iskolai tantárgyakban

versenyzőkkel. A verseny döntője az Országos Cigány Önkormányzat támogatásával szerveződött.

Irodalom

Csemer Géza – Korpádi Péter – Patyi Árpád (2003): *A legfinomabb cigány ételek*. Fantastico Moda, Budapest.
Forray R. Katalin – Hegedűs T András (2003): *Cigányság, iskola, oktatáspolitika.* Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum, Budapest.
Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, 3.
Kovalcsik Katalin (1998): „Ami a dalban van, az a cigány beszéd". Egy erdélyi oláhcigány közösség nyelvi ideológiája. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról.* Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő.
Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika*, 12.
Ladányi János – Szelényi Iván (1998): Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, 3.
Réger Zita (1990): *Utak a nyelvhez.* Akadémiai, Budapest.
Stewart, M. (1994): *Daltestvérek. Az oláhcigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-TWINS, Budapest.

Forray R. Katalin
egyetemi tanár,
Neveléstudományi Intézet,
BTK, PTE, Pécs

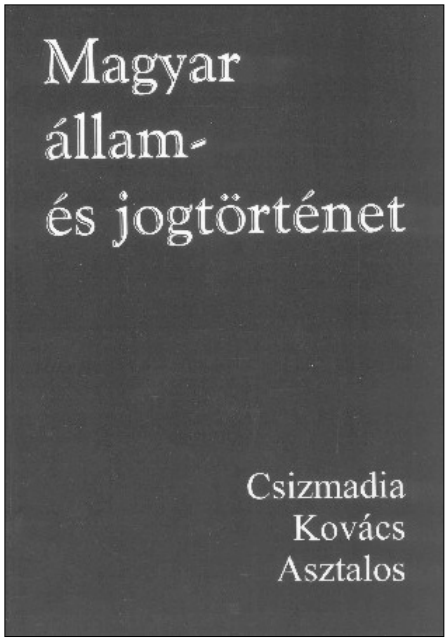

A Nemzeti Tankönyvkiadó könyveiből